

26. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 33, 392 арк.
27. ДАЧО, ф. Р-1369, оп. 1, спр. 73, 42 арк.
28. ДАЧО, ф. Р-1369, оп. 1, спр. 7, 32 арк.
29. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 571, 292 арк.
30. ДАЧО, ф. Р-1369, оп. 1, спр. 78, 102 арк.
31. ДАЧО, ф. Р-1369, оп. 1, спр. 103, 147 арк.
32. ДАЧО, ф. Р-1369, оп. 1, спр. 89, 136 арк.
33. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 52, 137 арк.
34. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 94, 203 арк.
35. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, 350 арк.
36. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 150, 224 арк.
37. ДАЧО, ф. Р-5599, оп. 1, спр. 88, 59 арк.
38. ДАЧО, ф. Р-1369, оп. 1, спр. 46, 265 арк.
39. ДАЧО, ф. Р-1369, оп. 1, спр. 25, 100 арк.
40. ДАЧО, ф. П-616, оп. 1, спр. 379, 124 арк.
41. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334, 237 арк.
42. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 70, 115 арк.
43. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 761, 44 арк.
44. ДАЧО, ф. Р-1369, оп. 1, спр. 107, 163 арк.
45. ДАЧО, ф. Р-1369, оп. 1, спр. 108, 192 арк.

Горох Н.В. Руководители и работники филиа «Торгсин» в Новгороде-Северском

В данной статье автор, используя широкий круг архивных документов, рассматривает неизвестные ранее страницы из истории функционирования «Торгсина» в Новгороде-Северском. Особое внимание уделено восстановлению имен работников магазина «Торгсин».

Ключевые слова: система «Торгсин», Новгород-Северский, магазин, биография.

Horokh M.V. Managers and staff branch of «Torgsin» in Novhorod-Siverskyi

In this article author using the wide circle of archived documents examines previously unknown pages from history of functioning of «Torgsin» in Novhorod-Siverskyi. The special attention is spared to renewal of workers' names of «Torgsin's» shop.

Key words: system of «Torgsin», Novhorod-Siverskyi, shop, biography.

28.02.2014 р.

УДК 94 (477): 341. 322. 5 «1941/1943»

О.О. Толкачова

НАЦИСТСЬКІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ КОРЮКІВЩИНИ У ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ 1941–1943 рр.

У статті аналізуються причинно-наслідкові зв'язки нацистської окупаційної політики з масштабними жертвами мирного населення Корюківщини. Значну увагу приділено злочину проти людяності, що здійснений у Корюківці у березні 1943 р. Узагальнюється і висвітлюється рівень дослідження подій цієї трагедії у науковій літературі.

Ключові слова: Корюківський район, партизани, Корюківська трагедія, злочин проти людяності.

Тема Другої світової та Великої Вітчизняної війни є ґрунтовно вивченою і дослідженою як

іноземними, так і українськими науковцями, проте деякі її аспекти, зокрема трагізм людських втрат та їх причинно-наслідковий контекст потребує новітніх неупереджених та незаангажованих досліджень на підґрунті напрацювань воєнної археології та відкритих архівних документів і здійснення глибинного аналізу отриманих матеріалів задля історичної об'єктивності та упередження повторюваності. У цьому контексті надзвичайно актуальною постає проблема вивчення трагедії жителів міста Корюківки, що на Чернігівщині, знищених німецькими нацистами 1–2 і 9 березня 1943 р.

Серед наукового загалу існує низка публікацій, які висвітлюють деякі аспекти зазначеної проблеми. Дослідженням Корюківської трагедії займалися Б. Наріжний [13], С. Павленко [16], С. Бутко, Т. Макаренко [8], В. Устименко [24]. Вони у своїх публікаціях піднімали питання руху опору на окупованій території Корюківського району, вшанування пам'яті загиблого мирного населення міста, оцінки корюківських подій з точки зору людської моралі, людяності та гуманізму. Проте, дана проблема потребує більш детального висвітлення подій, встановлення їх хронологічної послідовності, оцінки діяльності корюківських партизан в контексті зазначеної трагедії, виявлення характерних особливостей окупації окресленого регіону.

Період німецько-фашистської окупації став для населення Корюківщини суворим випробуванням. У серпні 1941 р. почалося бомбардування найбільших населених пунктів району ворожими літаками. Постраждали від цих дій с. Холми та с. Корюківка. 26 серпня частини 2-ої танкової групи Гудеріана, що наступали у напрямку Новозибків – Семенівка – Лохвиця, зайняли с. Холми, с. Жуклю, с. Рейментарівку. Через опір радянських військ, зокрема 277-ої дивізії комбрига М.О. Романова, тільки через тиждень німці змогли просунутись вглиб району і захопити 3-го вересня Охрамієвичі, 4-го – Буду, Наумівку, 5-го – Корюківку [7, 352–380].

Вся Чернігівщина, разом зі східними областями України, опинилася у так званій «прифронтовій зоні» і підпала під німецьке військове командування. Була створена Генеральна округа Чернігова, куди входили Чернігівська, частина Орловської та Сумська області. На місцях створювались районні та міські управи на чолі з бургомістрами. Низовими ланками влади були старостати у селах на чолі зі старостами. Скрізь формувалися відділи допоміжної поліції, куди добровільно чи примусово вступали на службу місцеві жителі і частково оточенці та колишні військовополонені. У селах відділи налічували від 3 до 15 чол., а у райцентрах – 40–50 чол. Відразу ж на облік було

взято радянських активістів та євреїв. З їх числа до весни 1942 р. було знищено 600 чоловік, у тому числі 300 євреїв [8, 17].

На окупованій території припинили своє існування більшість підприємств, заклади освіти, культури, медицини. Щоправда, окупаційна влада дозволила початкові школи, але через брак підручників, недостатню кількість учнів і відсутність нормального фінансування такі школи працювали нерегулярно [13, 54–114].

З вересня 1941 р. на Корюківщині активізувалися партизанський рух та підпілля. Крім 4-х місцевих загонів, з серпня 1941 р. в урочищі Гуліно базувався Чернігівський обласний партизанський загін у складі 186 чоловік на чолі з М. Попудренком. Шляхом об'єднання всіх партизанських формувань було утворено єдиний загін, який очолив перший секретар Чернігівського обкому КП(б)У О.Ф. Федоров. На його базі 28 липня 1942 р. було створено з'єднання у складі 7-ми загонів [25, 348].

Партизани знищували німецькі гарнізони, поліцейські відділки, здійснювали диверсійні операції на території сусідніх Гомельської (Білорусь) та Брянської (Росія) областей. Їх групи діяли на залізничних магістралях Гомель-Бахмач і Гомель-Новозибків. У відповідь на ці дії окупаційна влада карала мирних жителів, оскільки було запроваджено механізм знищення мирного населення за акції партизанів. Повністю були спалені села Богдалівка, Майбутнє, Рейментарівка, частково – Олійники, Охрамієвичі, Перелюб, Прибинь, Самотуги [23, 275–279].

На окупованих землях запанувало необмежене насильство. 16 вересня 1941 р. начальник штабу Верховного головнокомандування Вермахту фельдмаршал Кейтель видав наказ «Про придушення комуністичного повстанського руху», у якому зазначалося, що на окупованих територіях «людське життя нічого не варте і вплив залякування може бути досягнутий тільки незвичною жорстокістю» [22, 9].

Корюківщина опинилася в епіцентрі партизанського та підпільного руху. Зокрема, жителі с. Перелюб протягом окупаційного періоду підтримували тісний зв'язок із партизанами, забезпечували їх продовольством, одягом, відгодовували для них худобу, випікали хліб, збирали і передавали зброю бійцям [5, 226], за що були покарані німцями. У кінці квітня 1942 р. каральний загін, розділившись на дві групи, наблизився до Перелюба: одна увірвалась до населеного пункту з боку с. Охрамієвичі, друга – с. Прибині. Всіх чоловіків зігнали до центру села, до приміщення дільничної лікарні, де місцевий зрадник відшукав серед жителів тих, хто мав зв'язок із партизанами. Тим часом інша команда палила оселі селян. Знищено було майже третину

дворів, у тому числі шість будинків, в яких проживали партизанські сім'ї. Протягом окупації у Перелюбі було знищено 110 дворів і загинуло 70 осіб [4, 97; 26, 2–3].

У с. Рейментарівка за зв'язок з партизанами було спалено 502 двори та вбито 208 осіб [2, 57–61; 19, 1]. 24 грудня 1941 р. карателі спалили половину села Самотуги, вбили 87 жителів [2, 71]. Навесні 1943 р. був повністю спалений хутір Майбутнє (із 30 будинків залишився тільки один, загинуло у вогні восьмеро людей). Жителям цього населеного пункту інкримінувалася допомога партизанському загону на чолі з бувшим директором Перелюбської школи О.П. Балабаєм. Загін квартирувався у хуторі протягом січня 1942 р.

Виявилися тяжкими і роки окупації для села Савинки. Загинули від рук поліцаїв 11 мирних жителів, серед них – двоє дітей 1-го та 4-р'юх років. Ще четверо селян-активістів страчено у Корюківці в урочищі Гай [15, 36–37; 20, 1].

Протягом 1942–1943 рр. на Корюківщині було убито близько 8 000 осіб та вивезено на примусові роботи до Німеччини 2296 жителів району [6, 71]. У Акті № 5 від 17 грудня 1943 р. Чернігівської обласної комісії з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників у Корюківці зазначається: «...в районном центре Корюковка в период оккупации немецко-фашистскими захватчиками из 7 сентября 1941 г. по 20 сентября 1943 г. производилось систематическое уничтожение путем массовых расстрелов и сжигания советских граждан, а именно в декабре 1941 г. расстреляно 7 человек партизанских разведчиков. В январе уничтожено все еврейское население Корюковки в количестве до 300 человек. 26 февраля 1942 г. расстрелян 131 представитель партизанских семей и районных партийных работников. С февраля по ноябрь месяца 1942 г. имели места единичные убийства. В ноябре месяце 1942 г. уничтожены все цыгане Корюковки в количестве 12 человек... Всего уничтожено населения за время оккупации (мужчин, женщин и детей около 7500 человек» [21, 1–3].

За твердженнями очевидців, зокрема Марії Прокопівни Науменко-Чичкань, уродженки міста Корюківки, місцева в'язниця (нині будівля районного архіву) завжди була переповнена: «У невеличкій кімнаті в'язні стояли впритул один до одного так тісно, що дихати не можна було... коли відкривалися двері, то було чути важке: «У-у-ух»! Та таке полегшення означало, що когось вже поведуть на розстріл. Мене з мамою у кінці 1941 р. – початку 1942 р. неодноразово ув'язнювали як підозрюваних у зв'язках з партизанами. Батько був залишений для підпільної роботи, згодом пішов до партизан. Кожний раз, ідучи від дому до в'язниці, ми прощались з життям...».

Мешканець м. Корюківки, колишній малолітній в'язень Микола Сергійович Короленко, показуючи місця масових розстрілів в урочищі Гай (частину якого називають Воронячим лісом), зазначав: «В цьому місці 26 лютого 1942 р. за зв'язки з партизанами розстріляли мою матір, Короленко Олександрю Опанасівну, разом із іншими ув'язненими. За розповідями тодішніх свідків там було розстріляно силу-силенну людей...» [14, 211]. Ці свідчення підтверджуються судово-медичною експертною комісією: «...в Корюковском «Гаю» находится до 10 ям-могил, в которых захоронено до 500 трупов» [21, 1–3]. За висновками ТОВ «Спеціалізована установа «Військові меморіали», члени якого у 2012 р. виявили та ексгумували рештки загиблих в часи окупації корюківчан, значиться: «... дещо осторонь від загальної картини (наслідків Корюківської трагедії 1–2, 9 березня 1943 р.) стоїть місце масових розстрілів, виявлене та досліджене в урочищі Гай (Воронячий ліс). Тут ми зустрічаємося із серією запланованих розстрілів, що здійснювалися поза межею постійного заселення. Можливо це – місце знищення окупантами осіб, ув'язнених окупаційною владою, – родичів партійного та радянського керівництва, партизан та неблагонадійних жителів. Вірогідно, що час розстрілів у Воронячому лісі хронологічно не співпадає з подіями 1, 2, 9 березня 1943 р, але є логічною ланкою звірячого знищення цивільного населення окупантами» [18, 133].

Леонід Костянтинів Тихоновський, ще один свідок тих подій, вказав місце, куди упродовж 1941–1943 рр. вивозились знищені у «душогубках» (спеціальні машини для отруєння газом) громадяни. Це так звана «свинарка» (колишня свиноферма, нині територія колективного сільськогосподарського підприємства ім. М. Горького). Як згадував останній, «трупні страчених горою скидали у підготовлені ями і ледь присипали землею. Туди вже потім ходили родичі тих загиблих, щоб упізнати кого-небудь. Я сам бачив як колихалася земля, бо багато людей ще були живими...» [14, 212].

Але апогеєм окупаційного режиму стало 1–2 і 9 березня 1943 р.: «...В Корюковке, как в передовом районе, 1 и 2 марта 1943 г. организовали уничтожение всего мирного населения путем расстрела и последующего сжигания. За два дня, 1 и 2 марта 1943 г., зверски уничтожено 6700 человек (из 13 тысяч человек, насчитывавшихся до войны). Сожжено 1290 дворов (из 1300 имевшихся до войны)... При общем осмотре Корюковка представляет собой абсолютно разрушенное селение (где осталось только 10 жилых построек) с полным уничтожением жилых домов, учреждений, кинотеатра, домов лечебно-медицинской сети: поликлиники, детской консультации, инфекционной больницы; ясли, помещение двух школ; разрушен сахарный завод

со всем подсобным хозяйством...» [21, 1–3].

Побутує думка, що спровокував криваву акцію напад партизан на німецький гарнізон у Корюківці. Напередодні трагедії, у лютому 1943 р., радянське партизанське з'єднання під командуванням Олексія Федорова повернулося з Брянщини і розташувалося у корюківських лісах на Кам'янському хуторі. Партизани довідались, що у містечку готувався черговий розстріл мирного населення, серед якого було двоє неповнолітніх синів командира партизанського взводу Федора Ступака. Дружину розстріляли ще 26 лютого 1943 р. в урочищі Гай. На його прохання Микола Попудренко, який на час відсутності Федорова виконував обов'язки командира з'єднання, дав команду звільнити затриманих.

Уранці 27 лютого 1943 р. партизани з'єднання Федорова розгромили німецький гарнізон на залізничній станції, кустовий гарнізон жандармерії, знищили технічні та господарські об'єкти окупантів, взяли трофеї, вбили 18 жандармів, полонили 4 мадяра і 1 німця та визволили в'язнів (за офіційними даними – 97 осіб, за спогадами очевидців – від 37 до 50 осіб). 2 березня 1943 р. М. Попудренко повідомив у радіограмі УШПР про розгром гітлерівського гарнізону у Корюківці, але змовчав про трагедію, яка сталася у місті [17, 137–138].

Варто зазначити, що партизани, коли залишали місто, провели мітинг, на якому попереджали населення про ймовірну розправу над корюківчанами, і настійливо рекомендували мешканцям на певний час залишити Корюківку і переховатися у родичів і знайомих інших населених пунктів. Частина мешканців так і зробила, але основна маса людей залишилася.

1 березня 1943 р., близько дев'ятої години ранку, жителі Корюківки почули гуркіт техніки. Карателі охопили місто щільним кільцем, заборонивши виїзд з нього. По хатах бігали поліцаї з наказом збиратися дорослим і малим у вказаних будинках для перевірки документів. Годині об одинадцятій у небо злетіла ракета – сигнал до початку розправи. З усіх вулиць до центру селища йшли колони, що склалися переважно з дітей, жінок і літніх людей. Супроводжували їх не більше чотирьох німців або поліцаїв, іноді з собаками. Окупанти не очікували, що люди тікатимуть, то й охороняли їх мляво. Підводячи до ресторану (чайної), шикували у чергу. В будівлі ресторану були вибиті всі вікна, через які лунали постріли та крики, і було видно трупи вбитих. Приречених заштовхували в приміщення прикладами автоматів. Опиняючись у середині, вони падали або скошені кулеметною чергою, або від удару по голові, або втрачали свідомість від кількості і запаху побаченої крові. Одні карателі розстрілювали, інші штабелювали (тобто складали

групи убитих) Ті, котрим пощастило залишитись живими, стверджують, що трупів було під саму стелю, а кров лилася струмком серед снігу вниз центральною вулицею.

Одночасно проводився рейд по віддалених районах містечка. Обиралася найбільша хата і туди зганяли людей. Міцно зачинивши, будівлю обливали горючою рідиною і підпалювали. Групи, що складалися переважно з поліцаїв та маляр, перевіряли інші будинки. Якщо когось знаходили – розстрілювали, не жалюючи. Слідом за цими групами рухалися автомобілі, з яких вівся обстріл помешкань трасуючими кулями. Господарчі будівлі також обстрілювалися та закидалися гранатами. Схоронитись під таким вогнем було практично неможливо, а якщо ж хтось намагався втекти, то стріляли навздогін. Вся територія міста була засіяна трупами.

Учасниця тих подій Ганна Тимофіївна Кузуб згадувала: «Пострілом мені обпало обличчя. Коли я опам'яталася, навкруги було тихо. Ми з подругою вилізли з-під ліжка. Було страшно дивитись, кругом лежали люди у калюжах крові. Жінка тримала дитину, якій був усього рік. Пострілом німець попав їй у груди, а голівку дитини кулею зовсім розірвало. Поруч із ними лежала моя сестра; голова була розірвана, кров текла широким струмком, попадала в чобіт, а він вже був переповнений, і кров бігла через верх чобота. Я не могла переступати через трупи. Мене подруга перетягла і вивела у двір. Ми боялись, щоб не згоріть, бо ще були живі...» [8, 34].

Деяким мешканцям вдалося вижити, сховавшись у погребях, льохах, купах гною, болотах, приболотних чи прирічкових заростях, в буртових ямах. Дочекавшись вечора, вони тікали до навколишніх сіл, де вже майже в кожній хаті переховувалися такі самі втікачі.

Розправу над мирними жителями містечка було проведено 1 та 2 березня, а 9 березня карателі повернулися, щоб допалити будинки, які не встигли знищити, і добити вцілілих людей. За спогадами Лідії Скрипки, «9 березня 1943 р. наумівською дорогою просувалися підводи корюківчан з пожитками. Люди збирали й вивозили все, що залишилося після погрому. Німці автомобілем заїхали наперед підводам і зупинили їх. Майже всіх присутніх вивезли до колишньої цегельні, заштовхали у піч для вижарювання цегли, облили їх гасом і запалили. Того ж дня карателі повитягували з-під спалених хат стареньких бабусь, які повернулися додому, завели їх до сараю, облили будівлю гасом і підпалили. Звірствували як хотіли...» [1, 102]. Корюківчанка Тетяна Павлівна Коваленко (Жара) розповідала: «На 9 день бабуся захотіла піти в Корюківку. Так і не повернулася. Розказували, що у тому нашому погребі оселились

дядько мій зі своєю дочкою, його мати, батько, моя баба. Так німці знайшли мою бабусю, повели до скирти і розстріляли, а потім спалили» [14, 219].

Після погрому Корюківки окупанти переслідували і знищували уцілілих мешканців, а жителям навколишніх сіл забороняли надавати допомогу біженцям. Зокрема, очевидиця Ганна Хоменко зазначала: «У селі Наумівка почалися нові страждання: староста Савела, виконуючи наказ нової влади, почав арештовувати всіх корюківчан і розстрілювати їх. Арешти почалися в червні місяці» [1, 102].

Вважалося, що каральну акцію здійснив батальйон 56-го карального полку фельджандармерії на чолі з начальником чернігівської служби безпеки Теодором Крістенсенем [3, 116]. Проте, тільки у 2013 р. було встановлено безпосередніх виконавців знищення мешканців Корюківки. Це Щорська (на час окупації Сновська) гарнізонна комендатура, яка діяла за наказом Байєр Бруно Франса, начальника штабу 399-ої польової комендатури німецької військової окупаційної адміністрації, підпорядкованої групі армій «Південь». Саме вона організувала каральну акцію, сформувала збірний каральний загін у складі німецьких військовослужбовців тилових німецьких формувань, військовослужбовців 105-ї легкої угорської дивізії, співробітників допоміжної окупаційної поліції та солдатів спеціальних каральних формувань із числа колабораціоністів під керівництвом офіцерів німецької військової окупаційної адміністрації, поліції безпеки та СД [12, 9–10].

Після визволення Корюківки спеціально створеній комісії вдалося встановити імена 1490 загиблих мешканців. Решта ж (понад 5000 осіб) залишилась невідомою. Через знищення цілих родин неможливо було встановити імена та прізвища загиблих.

Всі хто, проживав в межах діяльності партизан, постійно знаходились в зоні ризику і завжди підозрювалися у зв'язках з ними. Часто життя і здоров'я мешканців окреслених зон залежало від виваженості дій народних месників. Проте не варто покладати всю відповідальність за каральні операції саме на дії партизан. 16 липня 1941 р. Гітлер заявив: «Росіяни дали наказ про запровадження партизанської війни в тилу нашого фронту. Ця партизанська боротьба має свій позитивний бік, оскільки вона дає нам можливість знищити тих, хто виступає проти нас» [11, 103]. Отже, за установкою фюрера, фашистські окупанти з перших днів війни почали використовувати радянський партизанський рух як привід для масового винищення населення. В контексті своїх дій лідер нацистів зазначав: «Природа жорстока, тому й ми мусимо бути жорстокі. Якщо я можу послати цвіт німецької нації у пекло війни без

найменшого жалю з приводу того, що буде пролита коштовна німецька кров, то я, безумовно, маю право знищити мільйони людей нижчої раси, що розмножуються, як паразити» [10, 84]

13 травня 1941 р. уряд Німеччини затвердив директиву «Про військову присутність у районі «Барбароса» і про особливі повноваження військ». Директива спонукала знищувати партизанів і запідозрених у співчутті до них, негайно розстрілювати всіх, хто чинить опір «новому порядку». Проти мирних громадян планувалося проводити каральні операції, масові репресії. За п'ять днів до вторгнення на радянську територію Гітлер видав наказ, яким утверджувалося право німецьких солдатів нищити населення окупованих територій. Трагедія Корюківки стала лише епізодом в реалізації масштабної програми гітлерівського рейху з проведення масових етнічних чисток населення Східної Європи та СРСР задля «звільнення життєвого простору для німців» та інших «німецьких народів» за рахунок територій «нижчих рас», насамперед слов'ян.

Корюківська трагедія 1943 р. за своїми масштабами є найбільшою кривавою каральною акцією нацистів у Другій світовій війні. Для порівняння: Білоруська Хатинь у березні 1943 р. втратила 149 осіб, Чеське Лідице у червні 1943 р. – 320 осіб, Французький Орадур-сюр-Глан у червні 1944 р. – 642 особи. У Корюківці ж було знищено близько 7 тис. людей. Такі дії нацистських окупантів оцінюються світовою спільнотою як військовий злочин та злочин проти людяності, який був здійснений не під час бойових дій протиборчих сторін, а проти мирного населення, що підтверджується висновками Нюрнберзького міжнародного судового процесу 1945–1946 рр. [12, 13].

У повенний час органами влади та громадськістю здійснювалося вшанування пам'яті жертв трагедії. У листопаді 1977 р. споруджено Меморіал на честь героїчного опору жителів Корюківщини гітлерівським загарбникам, у місцевому історичному музеї створена відповідна експозиція, до річниць трагічних подій проводилися жалобні заходи. У першій половині 80-х років ХХ ст. вперше було здійснено спробу виокремити цей нацистський злочин і показати Корюківську трагедію як український символ скорботи. На жаль, проект було згорнуто і забуто в силу невідповідності кон'юнктурним пріоритетам.

У період з 1943 р. по 2012 р. підготовлено та опубліковано близько 200 книг, статей, буклетів щодо зазначеної тематики, проте серед них не було жодного ґрунтовного наукового видання [9]. Ситуація почала змінюватись з 2010 р. завдяки спільним зусиллям керівництва Українського інституту національної пам'яті, Чернігівської

облдержадміністрації та Корюківської райдержадміністрації, громадськості, науковців і краєзнавців. Розпочалась інтенсивна науково-дослідна робота, були організовані заходи з метою інформування вищих органів влади та широкого загалу про трагічні події Корюківки.

Зроблені перші кроки щодо узагальнення та висвітлення тих подій на науковому рівні. У грудні 2010 р. побачив світ збірник документів і матеріалів «Корюківка, 1943: злочин проти людяності». Проміжний результат виявлення нових прізвищ жертв трагедії оприлюднено у довіднику «Мартиролог встановлених жертв Корюківської трагедії 1943 року» (загалом ідентифіковано близько 1900 осіб). Розпочалися зйомки репортажів та документальних фільмів про трагічні події 1943 р.

У 2011 р. прийняте урядове рішення про вшанування жертв Корюківської трагедії 1943 р., підписаний Указ Президента України № 925 від 22.09.2011 р. «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії», прийнята Постанова Верховної Ради України № 3965-VI від 21.10.2011 р. «Про вшанування пам'яті жертв Корюківської трагедії під час Другої світової війни». Цими документами передбачено спорудження у Корюківці Меморіального комплексу пам'яті жителів населених пунктів України, знищених німецькими окупантами.

У 2012–2013 рр. члени ТОВ «Спеціалізована установа «Військові меморіали», Чернігівського обласного пошукового клубу «Пам'ять Перемоги», науковці Національного заповідника «Глухів», працівники Корюківського історичного музею проводили у Корюківці роботи з виявлення та ексгумації рештків жертв трагедії березня 1943 р., у результаті якої піднято 265 останків з 53-х поховань, встановлено імена 111 осіб.

Матеріали досліджень підтверджують, що нищення мирних мешканців (переважно жінок, дітей та чоловіків похилого віку) відбувалося у будинках або поблизу них. Потім будівлі разом із тілами спалювалися. Більшість поховань створювалося стихійно, належне їх позначення та фіксування не здійснювалося. Відповідно багато поховань з часом було втрачено. На жаль, значна кількість останків жертв трагедії вже не може бути виявленою, бо місця поховань, втративши зовнішні ознаки, відійшли під райони забудови відновленого міста [18, 133]. Також після відомих подій містечко було атаковане вовками та лисицями. Як зазначає у своїх спогадах мешканка Корюківки Раїса Олексіївна Струнгарь, «...прийшли сюди (вул. Червонохутірська, де проживала родина), коли я йшла в школу. Стояли одні димарі. І бур'ян був з нас росту, а то й більше. Вовків – жуть! Підходили до самих вікон і заглядали у шибки. Після трагедії,

кажуть, було нашестя, адже стільки побитих людей...» [14, 231]. Внаслідок цього багатьох людей так і не було поховано. Проте, на жаль, і донині Корюківська трагедія 1943 р. залишається маловідомою подією як в Україні, так і в світі.

Вшанування пам'яті жертв мирного населення Другої світової війни, загиблих внаслідок злочинів нацистів проти людяності, є невід'ємною складовою національної пам'яті народу як в Україні, так і в Європі. Такі заходи спрямовані на попередження у майбутньому подібних злочинів. Історію не можна змінити, бо вона – минуле, а час не має зворотного відліку. Але історію треба знати, щоб убезпечитись від її помилок.

Посилання

1. Актуальні проблеми партизансько-підпільного руху в Україні в роки Великої Вітчизняної війни: Матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Корюківка, 14 грудня 2011 року / Чернігівська обласна державна адміністрація, Український інститут національної пам'яті. Упоряд.: С.В. Бутко, Р.І. Пилявець. – Чернігів: Десна Поліграф, 2012. – 144 с.
2. Вінок безсмертя: Книга-момеріал // Редкол.: О.Ф. Федоров, В.А. Маняк. – К.: Видавництво політичної літератури України. – 1987. – 578 с.
3. Водоп'ян І.І. Граніт: [мемуари] / І.І. Водоп'ян. – К.: Політвидав України, 1982. – 172 с.
4. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО), ф. 139, оп. 3, спр. 45, арк. 97.
5. ДАЧО, ф. 139, оп. 3, спр. 1, арк. 226.
6. ДАЧО, ф. р-3013, оп. 1, спр. 26, арк. 71.
7. Історія міст і сіл Української РСР: Чернігівська область / За ред. В.М. Кулаковського. – К., 1972. – 780 с.
8. Корюківка, 1943: злочин проти людяності. Зб. документів і матеріалів / Український інститут національної пам'яті, Чернігівська обл. держ. адміністрація, Корюківський іст. музей; упорядник: С.В. Бутко, Т.В. Макаренко. – Чернігів, 2010. – 88 с.
9. Корюківська трагедія: наймасовіший злочин гітлерівців. Березень 1943 р.: бібліогр. покажчик / Скл. Т.В. Сіренко, Л.В. Студьонова; авт. вступ. ст. С.В. Бутко; ред. І.Я. Каганова, відп. за вип. І.М. Аліференко; Укр. ін.-т нац. пам'яті; Чернігів. ОУНБ ім. В.Г. Короленка; Корюків. ЦБС. – Чернігів, 2013. – 44 с.
10. Костюк Г.Ю. Нескорена Корюківка: документальний нарис / Г.Ю. Костюк // Маяк. – 25–30 жовтня. – 1990. – 3 липня – 27 грудня.
11. Маняк В. Рейд: Роман-документ / В. Маняк. – К.: Рад. письменник, 1986. – 278 с.
12. Мартиролог встановлених жертв Корюківської трагедії 1943 року: довідник / Український інститут національної пам'яті, Чернігівська обл. держ. адміністрація, Корюківський іст. музей; упор.: С.В. Бутко, О.О. Толкачова; відп. ред.: Р.І. Пилявець. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 220 с.
13. Наріжний Б.М. Горобінова заграва: розповідь-документ про героїзм і трагедію Корюківки / Б.М. Наріжний. 2-е вид., доопр. і допов. – К.: Молодь, 1988. – С. 54–114.
14. Недюха, М.П., Зуй В.Д. Козилівка й Орлівка, Холми та Корюківка – перлини Сіверського краю / М.П. Недюха, В.Д. Зуй: монографія. – К.: «МП Леся», 2013. – 228 с.
15. Олійник, Г. Савинки: історико-краєзнавчий нарис / Г. Олійник. – Чернігів: редакція журналу «Сіверянський літопис», 1998. – 44 с.
16. Павленко С. Чорний понеділок Корюківки / Сергій Павленко // Чернігівщина incognita. – Чернігів, 2004. – С. 111–121.
17. Попудренко М.М. Щоденник (23 серпня 1941 – 19 січня

1943) / М.М. Попудренко. – К.: Політвидав України, 1949. – 146 с.

18. Проміжний аналітичний звіт про надання послуг з пошуку та ексгумації останків жертв фашистської окупації на території м. Корюківка Чернігівської обл. / Товариство з обмеженою відповідальністю «Спеціалізована установа «Військові меморіали», директор О.В. Захаров. – Корюківка, 2012. – 235 с.

19. Рейментарівська сільська рада. «Історична довідка про події на території Рейментарівської громади 1941–1943 років» від 09.11.2011 року.

20. Савинська сільська рада. «Історична довідка про події на території Савинської громади 1941-1943 рр.» від 27.01.2012 року.

21. Сведения облздравотдела РККП(б)У об ущербе, причиненном фашистскими оккупантами Черниговской области. – ПЧОКУ, фонд № П-470, оп. № 5, спр. № 516. – С. 1–3.

22. Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 роках: злочини проти цивільного населення. Збірник документів і матеріалів / Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада, Український інститут національної пам'яті, Пошукове агенство по створенню науково-документальних серіалів «Книга Пам'яті» та «Реабілітовані історією». Упоряд.: С.В. Бутко, О.В. Лисенко; відпр. ред.: Р.І. Пилявець. – Чернігів: видавництво «Десна Поліграф», 2013. – 224 с.

23. Україна під нацистською окупацією: спалені села (1941–1944 рр.): анований покажчик / Заред. В.Ф. Солдатенка; автори-упорядники: С.В. Бутко, Л.С. Герасименко, А.М. Киридон, Р.І. Пилявець, В.М. Яременко. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 275–279.

24. Устименко В. У кожного своя правда. Істина одна. Корюківка: довічний біль / Василь Устименко. – К.: Україна, 2013. – 440 с.

25. Чернігівщина: енциклопедичний словник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. – 1008 с.

26. Юрченко М.С. Історична довідка про село Перелюб [Рукопис] / М.С. Юрченко. – Перелюб, Корюківка: Корюківський історичний музей, 1967. – 5 с.

Толкачева О.А. Нацистские преступления против мирного населения Корюковщины в период оккупации 1941–1943 гг.

В статье анализируются причинно-следственные связи нацистской оккупационной политики с масштабными жертвами мирного населения Корюковщины. Значительное внимание уделено преступлению против человечности, который осуществлен в Корюковке в марте 1943 г. Обобщается и освещается уровень исследования событий этой трагедии в научной литературе.

Ключевые слова: Корюковский район, партизаны, Корюковская трагедия, преступление против человечности.

Tolkacheva O.O. Nazi crimes against civilians during the period of military occupation of 1941–1943

Causal relationships of Nazi occupation policy and the scale of civilian casualties in Koryukivka area have been analysed. Special attention is paid to Nazi crimes against humanity that occurred in Koryukivka in March 1943. The investigation level of events of Koryukivka tragedy on March 1-2, 9, 1943 in the aftermath of the tragedy have been summarised and highlighted.

Key words: Koryukivka district, guerrillas, Koryukivka tragedy, a crime against humanity.

13.03.2014 р.